EFÂL-İ MÜKELLEFÎN

Mükellefiyet

- إِنَّا عَرَضْنَا الْأَمَانَةَ عَلَى السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ وَالْجِبَالِ فَأَبَيْنَ أَنْ يَحْمِلْنَهَا وَأَشْفَقْنَ مِنْهَا وَحَمَلَهَا الْإِنسَانُ إِنَّهُ كَانَ ظَلُومًا جَهُولًا

- ***"Şüphesiz biz emaneti göklere, yere ve dağlara teklif ettik de onlar onu yüklenmek istemediler, ondan çekindiler. Onu insan yüklendi. Çünkü o çok zalimdir, çok cahildir."***[1]
- Ayette zikredilen insanın yüklendiği emanet; başta akıl, irade ve iradeyi serbestçe kullanmanın gerektirdiği sorumluluk ve dinî görevlerdir.

---

[1] Ahzab, 33/72.

Hüküm Koyma Yetkisi:

- İslam'da bir şeyi helal kılma veya haram kılma, diğer bir ifadeyle helal ve haram kriterlerini belirleme yetkisi, sadece Allah ve Rasulüne mahsustur.

- وَلاَ تَقُولُوا لِمَا تَصِفُ أَلْسِنَتُكُمُ الْكَذِبَ هَذَا حَلاَلٌ وَهَذَا حَرَامٌ لِتَفْتَرُوا عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ إِنَّ الَّذِينَ يَفْتَرُونَ عَلَى اللَّهِ الْكَذِبَ لَا يُفْلِحُونَ

- ***"Kendi yalanınızı (adeta) Allah'a isnat ederek öyle dilinize geldiği gibi yalan yanlış 'Bu helaldir, şu haramdır' demeyin; çünkü haberiniz olsun, Allah'a yalan isnat edenler asla kurtuluşa eremezler!"***[2]

[2] Nahl, 16/116.

- Rasulullah buyurdu ki:

- إِنَّ الْحَلَالَ بَيِّنٌ وَإِنَّ الْحَرَامَ بَيِّنٌ وَبَيْنَهُمَا مُشْتَبِهَاتٌ لَا يَعْلَمُهُنَّ كَثِيرٌ مِنَ النَّاسِ

- *"Muhakkak ki, haramlar apaçık bellidir, helaller de apaçık bellidir. Bu ikisi arasında şüpheli olanlar vardır. İnsanlardan çoğu bunları bilmez.*

- فَمَنِ اتَّقَى الشُّبُهَاتِ اِسْتَبْرَأَ لِدِينِهِ وَعِرْضِهِ

- *Bu durumda, kim şüpheli şeylerden kaçınırsa, dinini de, ırzını da korumuş olur.*

- وَمَنْ وَقَعَ فِي الشُّبُهَاتِ وَقَعَ فِي الْحَرَامِ كَالرَّاعِي يَرْعَى حَوْلَ الْحِمَى يُوشِكُ أَنْ يَرْتَعَ فِيهِ

- *Kim de şüpheli şeylere dalarsa harama düşmüş olur, tıpkı koruluğun etrafında sürüsünü otlatan çoban gibi ki, her an koruluğa düşebilecek durumdadır.*

- أَلَا وَإِنَّ لِكُلِّ مَلِكٍ حِمًى أَلَا وَإِنَّ حِمَى اللَّهِ مَحَارِمُهُ

- *Haberiniz olsun, her melikin bir koruluğu vardır, Allah'ın koruluğu da haramlarıdır.*

- أَلَا وَإِنَّ فِي الْجَسَدِ مُضْغَةً إِذَا صَلَحَتْ صَلَحَ الْجَسَدُ كُلُّهُ وَإِذَا فَسَدَتْ فَسَدَ الْجَسَدُ كُلُّهُ أَلَا وَهِيَ الْقَلْبُ

- *Haberiniz olsun, cesette bir et parçası var ki, eğer o düzgün olursa, vücudun tamamı düzgün olur, eğer o bozulursa, vücudun tamamı bozulur. Haberiniz olsun bu et parçası kalptir."*[3]

[3] Buhari, Müslim.

Kişiden Mükellefiyeti Kaldıran Durumlar:

- Hz. Peygamber buyurdu ki:

- رُفِعَ الْقَلَمُ عَنْ ثَلَاثَةٍ عَنْ النَّائِمِ حَتَّى يَسْتَيْقِظَ وَعَنِ الصَّبِيِّ حَتَّى يَشِبَّ وَعَنِ الْمَعْتُوهِ حَتَّى يَعْقِلَ

- *"Üç kişiden kalem kaldırılmıştır: Uyanıncaya kadar uyuyan kişiden, ergenlik çağına kadar çocuktan ve akli dengesine kavuşuncaya kadar deliden."*[4]

[4] Tirmizi.

Mükelleflerin Sorumlu Olduğu Hükümler:

- İslam'ın, mükelleflerden bir şeyin yapılmasını veya yapılmamasını istemesi, bu isteğin kesin ve bağlayıcı olup olmaması, bu isteği bildiren delilin, Kur'an ve Sünnette yer alması ve belli bir anlamı göstermesinin kesin olup olmaması gibi kriterlere göre belirlenen bu terimler, genellikle **farz, vacip, sünnet, müstehap, mübah, mekruh** ve **haram** şeklinde yedi kısma ayrılır. Bunlar, dinen sorumlu konumdaki kişinin ortaya koyduğu eylemleri, dini sorumluluğu açısından anlatan terimlerdir.
- Bu terimlerden Müslümanın yapması gerekenleri anlatanlar, kuvvetliden zayıfa doğru **farz, vacip, sünnet** ve **müstehap**tır. Zayıftan kuvvetliye doğru yapılmaması gerekenleri anlatanlar ise, **tenzihen mekruh, tahrimen mekruh** ve **haram**dır. Bu iki gurubun arasında da yapılması veya terk edilmesi hususunda herhangi bir dini yükümlülük bulunmayan fiil ve davranışları anlatan **mübah** terimi bulunmaktadır.

Farz:

- İslam alimleri, farzı, “Kesin bir delil ile kesin ve bağlayıcı bir şekilde yapılması istenen dini yükümlülük” şeklinde tanımlamaktadırlar. Buna göre **farz;** Allah ve Rasûlünün, dinen sorumlu kişiden, yapılmasını kesin ve bağlayıcı bir şekilde istediği dini yükümlülükler farz kapsamına girmektedir. Namaz kılmak, oruç tutmak ve zekât vermek gibi.

- وَاَقِيمُوا الصَّلَوةَ وَآتُوا الزَّكَوةَ

- ***“Namazı dosdoğru kılın, zekatı verin”***[5]

[5] Bakara, 2/43.

- يَا اَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا اَوْفُوا بِالْعُقُودِ

- ***“Ey müminler! Akitleri yerine getirin”***[6]

- Buradaki ve benzeri âyetler, farz emirler ortaya koyan delillerdir. Aynı şekilde Kur’an’da adaleti, salih amelleri en güzel biçimde yapmayı, akrabaya yardımı, ana babaya iyiliği, yetim malı yenmemesini emreden ayetler (Bakara, 2/183, Nahl 1/90, İsrâ, 17/23,34) farz emirler ortaya koyan delillere örnektir.

---

[6] Maide, 5/1.

Farzın Çeşitleri:

- Farz, mükellefin yerine getirme sorumluluğu açısından **farz-ı ayın** ve **farz-ı kifâye** şeklinde ikiye ayrılır.
- **1. Farz-ı ayın**
- Beş vakit namaz, Ramazan orucu gibi her mükellefin ayrı ayrı yapması gereken dini görevlerdir. **Farz-ı ayın**, bazılarının yapmasıyla diğer mükelleflerden düşmez.
- **2. Farz-ı kifâye**
- Bazı mükelleflerin yapmasıyla diğerlerinin sorumluluğu kalkan farz demektir. Cenâze ile ilgili vazifeler ve cenâze namazı, toplum için zorunlu olan çeşitli ilim dallarında elemanlar yetiştirilmesi ve gerekli mesleklerin yerine getirilmesi ve meşru ölçüler içerisindeki vatandaşlık görevleri bunun örneğini teşkil eder. Bu görevleri toplumun bir kesimi yeterince yerine getirince diğerlerinden sorumluluk kalkar. Fakat hiç

kimse bunları yerine getirmez veya yeterince yerine getirmezse, bütün Müslümanlar vebal altında kalır. Toplumda farz-ı kifayeyi yerine getirecek ikinci bir kişi bulunmazsa, artık bu farz, o kişi için farz-ı ayına dönüşür.

- Meselâ, cenâzeyi yıkayabilecek tek kişinin bulunması halinde, bunun yıkanması onu yapacak kişiye farz-ı ayın olur. Toplumda bir olayla ilgili şahitlik yapacak yahut hastayı tedavi edecek başka kimse bunmadığında bu görevlerin yerine getirilmesi, bunu yapacak durumda bulunan kişiler için farzı ayn haline gelir.
- Farzı yapan sevap kazanır, özürsüz olarak yapmayan günahkâr olur, azabı hak eder, inkar eden ise dinden çıkmış olur. Farz-ı kifayenin sevabı, yalnız onu işleyene aittir.

Vâcib

- Dini bir terim olarak vacip de farz gibi yapılması kesin ve bağlayıcı bir şekilde istenen dini yükümlülüktür. Ancak vacip, delil yönünden farz kadar güçlü değildir. Bunun sebebi, delilinin farz kadar kesin olmamasıdır. Kendi asli tanımlamasıyla söylemek gerekirse vacibin delili sabit oluş yönüyle veya bir hüküm ortaya koymadaki açıklık bakımından kesin değil zannidir. Vitir ve bayram namazları gibi.
- Farz ve vâcibin her ikisi de, bağlayıcı ve kesin olarak yapılması istenen şeylerdir. Ancak belirttiğimiz gibi farz, hem hükmü göstermesi açısından hem de sabit olması bakımından kesin delile dayanmakta iken vâcip, kesin olmayan, zannî bir delile dayanmakta veya hükmü göstermesi açısından farz kadar kesinlik taşımamaktadır.
- Farzda olduğu gibi vâcibin de, kesin olarak yapılması gerekir. Yerine getiren sevap alır. Özürsüz olarak terk eden ise farzın terki ölçüsünde

olmasa da yine de günaha girer ve azabı hak eder. Yerine getirilmesinin gerekliliği bakımdan ikisi arasında bir fark bulunmadığından bazı ilim adamları vacibe **amelî farz** da demişlerdir. Ancak vâcibi inkar eden kâfir olmaz. Şu kadar var ki, vacibin inkar edilmesi dinen bid'at ve günahtır.

Farz-Vacip Arasındaki Fark:

- Farzı inkar etmek kişiyi dinden çıkarır. Geçerli mazereti bulunmadığı halde farzı terk eden kimse fasık durumuna düşer.
- Vacibin inkarı küfrü gerektirmez. Her iki fiilin mazeretsiz terki kişiyi uhrevi cezaya müstehak kılarsa da vacibin terki farzın terkine oranla daha hafif bir kusur sayılır.
- İbadetler konusunda farz terkedilirse o amel batıl olur, aynen tekrarlanması dışında telafi imkanı olmaz. Buna karşılık vacibin terki ile amel batıl olmaz. Başka bir şekilde telafi edilmesine imkan tanınır.

Sünnet:

- Bir fıkıh terimi olarak **sünnet**, Hz. Peygamberin farz ve vacip olmayarak yaptığı dini görevlerdir. Buna göre sünnet, dinde farz ve vacip olmaksızın yapılması istenen ve Peygamber Efendimiz tarafından pek terk edilmeyen işlerdir.
- Sünnet ikiye ayrılmaktadır. Sünnet-i müekkede (kuvvetli sünnet) ve Sünnet-i gayr-ı müekkede (kuvvetli olmayan sünnet).
- **1. Sünnet-i Müekkede**
- Peygamber Efendimizin devam edip de pek az terk ettiği ibadetler, davranışlar ve işlerdir. Sabah, öğle ve akşam namazlarının sünnetleri gibi. İslam dininde büyük bir dikkatle ve önemle benimsenen ezan, ikamet ve cemaate devam gibi sünnetlere **"Sünen-i Hüda"** denir ki bunlar da birer müekked sünnettir.

- **2. Sünnet-i gayri müekkede**
- Dinî vecîbelerin birer tamamlayıcısı konumunda olan fiiller ile Hz. Peygamber'in ibadet maksadı ile bazen yaptığı, bağlayıcı olmadığını göstermek maksadıyla bazen terk ettiği veya bizzat edasının vacip olmadığına işaret ettiği sünnetlerdir. Yatsı ve ikindi namazlarının ilk sünnetleri gibi.
- **Sünen-i Zevaid**
- Peygamber Efendimizin yeme, içme, giyinme, uyuma adabı gibi ibadet kastı olmadan, insan sıfatıyla yaptığı mutat davranışlarına **Sünen-i Zevâid** denir. Bu gibi hususlarda Hz. Peygamber'e uymak müstehaptır ve şefaatine vesiledir. **Sünen-i Zevâide** uymayan bir kimse için dini açıdan bir ceza ya da kınanma söz konusu değildir.
- Müekked sünnetlerle "Sünen-i Hüda" adı verilen sünnetlerin yapılmasında sevap vardır. Kasten terk edilmelerinde herhangi bir dini

ceza yok ise de, bunların sevabından mahrumiyet ve dinen hoş karşılanmama durumu söz konusudur.

- Gayr-i müekked ile "Zevaid" sünnetlerin yapılması dinen güzeldir. Sevgili Peygamberimize uymanın bir nişanı olduğundan, bunları yapmak, sevaba ve Peygamberimizin şefaatına kavuşmaya bir yoldur. Fakat bunların yapılmaması dinen kınanmaz.
- Hadis ilminde ise Sünnet, Hz. Peygamber'den gelen söz, fiil ve onaylara denir ki fıkıh usulünde, Kur'an'dan sonra şer'î delillerin ikincisi olarak kabul edilir.

<u>Müstehap:</u>

- Sözlük anlamı itibariyle hoşlanılan, sevilen, sevimli olan, tercih edilen şey anlamına gelen Müstehap, fıkıh terimi olarak Peygamber Efendimizin bazen yaptıkları ve bazen da terk ettikleri ibadetler ve ibadetlere ilişkin bazı hususlar ve bir takım davranış ve işlerdir. Kuşluk namazı gibi. Bu bir nevi müekket olmayan sünnettir. Peygamber Efendimiz, müstehap olarak ifade edilen bazı şeyleri sevmiş ve kendi hayatında uygulamıştır. İlk kuşak Müslümanlar da bunları seve seve yapmışlar ve bunların yapılmasını öğütlemişlerdir.
- Müstahap olan şeye, sevap kazandırıcı olup yapılması istendiğinden ötürü **mendup** ve **fazilet**, farz ve vacib üzerine ilave olarak yapıldığı için **nafile**, kesin bir emre dayanmaksızın sadece bir sevap isteği ile yapıldığı için **tatavvu**, güzel ve övgüye değer bir iş olduğu için de **edeb** denmiştir.

- Müstahap olan şeyin yapılmasında sevap vardır. Terk edilmesinde dini bir ceza ve kınanma söz konusu değildir. Müstehabın terk edilmesi, daha iyi ve güzel olanın terk edilmesi anlamına gelmektedir.
- Herhangi bir zorunluluk olmaksızın yapılması teşvik edilen ve özendirilen şey anlamına gelen mendup da bazen sünnet ve müstehab terimleri ile ifade edilir. Mendubu işleyen sevap ve mükafata hak kazanır; terk eden ise kınanmaz.

Mubâh:

- Sözlükte açıklanan, açığa konan, salıverilen, helâl kılınan gibi anlamlara gelen **mubâh,** yapılması ve yapılmaması dinde caiz görülen şeydir. Ne yapılmasında, ne de yapılmamasında günah vardır. Helal olan bir yiyeceği yiyip yememek gibi.
- Dinen sorumlu kişinin mübahı yapması veya yapmaması sevap veya günahı gerektirmemekle birlikte mubah olan şeylerin iyi niyetle, sözgelimi haramdan sakınmak niyetiyle işlenmesi halinde işleyen sevap kazanır. Meselâ, çalışıp helal rızık kazanmak amacıyla zamanında yatıp uyumak ve dinlenmek, ibâdete hazırlanmak amacıyla yemek içmek böyledir.
- Mübah bazı şeylerin terk edilmesi, kişinin sağlığına zarar verecek veya sorumluluklarını yerine getirmesini aksatacak olursa; bu takdirde

mübahın terk edilmesiyle günaha girilir. Mesela sağlığını tehlikeye düşürecek derecede yememek içmemek böyledir.

- Hakkında hiçbir dini yasaklama ve kısıtlama bulunmayan hususlar, dinen mübah kapsamına girer. Fıkhın genel kuralları içinde yer alan, 'Eşyada asıl olan mübah olmaktır' külli kaidesi, bunu ifade etmektedir.
- **Helal** ve **caiz** terimleri de çoğunlukla bir şeyin mübah olduğunu anlatmak için kullanılmaktadır. Buna göre bir şey, dinin açık bir hükmüne, yasağına ve ilkesine aykırı olmadıkça helaldir, meşrudur.
- Sözlükte, mümkün olmak, serbest olmak ve geçerli olmak anlamlarına gelen **caiz** kelimesi; bir fıkıh terimi olarak, bir söz veya davranışın dinen yapılmasına müsaade edildiğini ifade eder. **Câiz**, mubahtan daha kapsamlı bir terim olup, farz, vacip, mendub, mubah ve tenzihen mekruhu içine alacak şekilde geniş bir kullanım alanına sahiptir.

Mekrûh:

- Sözlükte sevilmeyen, hoşlanılmayan, kötü görülen ve hoş görülmeyen şey anlamına gelen **mekruh**, bir fıkıh terimi olarak, dinen kesin ve bağlayıcı olmayan bir tarzda yapılmaması istenen şey demektir. Mekruh iki kısma ayrılır: **Tahrîmen mekruh**, harama yakın olan mekruhtur. **Tenzîhen Mekrûh** ise, helala yakın olan mekruhtur.
- Aslında tahrimen mekruhun da haram gibi yapılmaması kesin ve bağlayıcı olarak istenmiştir. Ancak, bunu isteyen delil, haramı belirleyen delil kadar kesin değildir. Tahrimen mekruh, sonuç bakımından harama yakın derecede bulunduğu için buna **amelî haram** da denilmiştir. Yani tahrimen mekruhun işlenmesi neredeyse haram hükmündedir.
- Bu sebeple tahrimen mekruhu işlemek, haram bir fiili işlemek gibi dinen günah ve cezayı gerektirir; bunlardan uzak durmak ise dinen

övülmeye ve sevaba vesiledir. Ancak inanç yönünden haram ile tahrimen mekruh arasında fark vardır; haramı inkar eden kişi dinden çıktığı halde tahrimen mekruhu inkar eden dinden çıkmış olmaz, bid'at sahibi olarak görülür.

- Tenzihen mekruh olan bir şey ise, helale yakındır. Dinen herhangi bir bağlayıcılığı olmaksızın yapılmaması istenen hususlar genellikle tenzihen mekruh kapsamına girmektedir. Tenzihen mekruhun işlenmesi, dinen günah ve cezayı gerektirmemekle birlikte bunlardan kaçınmak, sevap kazandırıcı olup dinen güzel görülür. Dinî duyarlılığı olan faziletli kişiler bundan kaçınırlar.

Haram:

- Dinimizce yapılması kesin bir delille kesin ve bağlayıcı bir şekilde yasaklanan şeye haram denir. Haksız yere adam öldürmek, zina etmek, hırsızlık yapmak, içki içmek, kumar oynamak, domuz eti yemek, anne ve babaya karşı gelmek gibi. Bir şeyin yapılması, kullanılması, yenilip içilmesi kesin bir delille yasaklanmış ise, bunların yapılması dinen haram olur.
- Haramı işleyen kimse ceza ve azabı hak eder. Dini duyarlılığı sebebiyle haramdan kaçınan kişi ise sevap kazanır.
- Haramı inkâr eden dinden çıkar. Aynı şekilde haram olduğu kesin olarak bilinen bir şeyi helal saymak da insanı dinden çıkarır.
- Haramların işlenmesi, Allah’ın koyduğu sınırların çiğnenmesi demektir. Bu bakımdan haramlardan kesinlikle uzak durmak gerekmektedir. Çünkü haramlara fütursuzca dalmak, Yüce Allah’ın gazabına yol

açabilir. Bu bakımdan haramlara karşı tavır almayan ve bu konuda dikkatsiz davranan kişilerin gerçek takvaya ulaşabilmeleri mümkün olmaz.

- Allah'ın koyduğu sınırların korunması ve bunların ihlal edilmemesi Müslüman açısından son derece önemlidir. Haramlar, kişiyi ateşe götürür. Bunlar, dünya ve âhirette huzursuzluk kaynağıdır.
- **1. Haram li-aynihi**: Şariin, bizzat o şeyin kendisindeki kötülük sebebiyle, baştan itibaren ve temelden haramlığına hükmettiği fiildir. İçki içmek, domuz eti yemek vb.
- **2. Haram li-gayrihi**: aslında meşru ve serbest olduğu halde, haram kılınmasını gerekli kılan geçici durumla ilgili olan fiildir. Başkasının malını çalmak gibi.

Haramdan Kaçınmanın Önemi:

- İslam dininin bir şeyi haram kılışı ve gayri meşru olarak nitelendirmesi birçok hikmete dayanır.
- Her yasağın meşru zeminde helal bir alternatifi, daha iyisi ve temizi gösterilmiştir.
- Eşyada aslolan helal ve serbest oluşudur. Bunun için de İslam ancak çok gerekli ve önemli durumlarda yasaklar koymuş, zorlamalar ve hayati tehlikeler karşısında bazı yasakların geçici olarak ve ihtiyaç miktarınca ihlalini de müsamaha ile karşılamıştır.
- Hileli ve dolaylı yollar gayri meşru olanı helal kılmaz.
- Bilgisizlik bu konuda mazeret olmadığı gibi kişinin niyetinin iyi olması da çoğu zaman yeterli değildir.

- Vasıtaların da gayeler gibi meşru olması gerekir. Haramın adını değiştirmek, çoğunluğun o işi yapıyor olması ölçü alınarak meşru görmek de kişiyi mesuliyetten kurtarmaz. Haramdan ve harama yol açan vasıtalardan kaçınmak gerektiği gibi, haram şüphesi taşıyan işlerden ve kazançlardan da uzak durmak gerekir.